

KULTURA

STEĆCI NADGROBNI SPOMENICI KOJI SU NAS UJEDINILI

PIŠE PATRICIA KIŠ | SNIMKE
 TOŠO DABAC I ARHIVA
 HANZA MEDIJE

Stećaka, srednjovjekovnih kamenih nadgrobni spomenika ispod kojih su pokapali mrtve, u pravilu se postavljalo između trideset i pedeset na jednom mjestu, pa su poput svojevrstnih gradova mrtvih. Postoje i izdvojeni stećci, no nije još rasvijetljeno je li ta naglašena osamljenost u smrti bila kazna ili nagrada.

Unatoč istraživanjima još je niz pitanja vezanih uz stečke na koja nema, unatoč nizu interpretacija, konačnog odgovora. Najvažnija su, naravno, odakle stećci i zašto postoje samo na strogo ograničenom području.

Četiri su zemlje, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija i Crna Gora, zajedno prijavile stečke na Listu svjetske baštine UNESCO-a. U nominaciji su stećci prevedeni kao "medieval tombstones", no njihov naziv doslovce znači - koji stoji.

Komitet za svjetsku baštinu UNESCO-a, pod predsjedanjem Lale Ülker, i s 21 zemljom članicom, upravo zasjeda u Istanbulu kako bi razmotrio nominirana dobra i donio konačnu odluku o njihovu upisu u Listu svjetske baštine. Zaseda se do 20. srpnja, a stećci bi se na dnevnom redu trebali naći 14. srpnja. Među prijedlozima ostalih zemlja, SAD je prijavio modernističku arhitekturu Franka Lloyda Wrighta, Velika Britanija špilje u kojima su živjeli neandretalci na Gibraltar, Indija ostatke budističkog manastira Nalanda Mahavihara...

I ZADARSKI FORUM Na popisu je bio i rimski urbanizam Zadra, međutim, kako doznajemo, kandidatura je povučena kako bi se doradila za sljedeći put.

Stećci su se pojavili u 11. stoljeću, vrhunac su dosegli u 14. i 15. stoljeću, a nestaju stoljeće kasnije. Ukupno ih je pronađeno 70 tisuća, od toga najviše na tlu BiH, 60 tisuća; u Hrvatskoj ih ima 4400, u Srbiji 4100, a u Crnoj Gori 3500, no vjeruje se da ih ima još više. Gruba računica govori da je, kad se računaju identificirani stećci, za njih utrošeno impresivnih 350.000 tona klesanog kamena. Gradili su se u blizini kamenoloma, kamenje se prevozilo putem plazeva, svojevrstnih saonica, koje su vukli konji, volovi.

Među na tisuće stećaka nema niti jednog istog, svi su ukrašeni i ispisani na razli-

Ni heretički ni vlaški, već jednostavno - kršćanski

Upravo dok ovo čitate u Istanbulu se odlučuje hoće li stećci ući na Listu svjetske baštine UNESCO-a. Nominaciju su predale četiri zemlje zajedno; Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija i Crna Gora. Na području tih zemalja ukupno ih je pronađeno 70.000

čite načine. Nadalje, identičnih spomenika nema nigdje drugdje u čitavom svijetu, a eventualne paralele, kako stoji u prijavi na Listu svjetske baštine, mogu se pronaći u Armeniji, gdje se nalazi hačkar, te u Irskoj, keltski križ.

Nakon dogovora iz 2009. godine, nominaciju je za stečke predala BiH u ime sve četiri zemlje u siječnju 2015. Nominirano je 30 lokaliteta, 22 iz Bosne, po tri iz Srbije i Crne Gore, te dva lokaliteta iz Hrvatske, Cista Velika, lokalitet Crljivica, te pokraj sela Dubravka u Konavlima.

Na ovim se lokalitetima nalazi 4100 stečaka. Nominaciju je razmatralo Međunarodno vijeće ICOMOS, imali su i neke primjedbe, no nakon dorade, na početku ove godine, potvrdili su kako su "izmjene i dopune od strane sve četiri zemlje zadovoljile njihove zahtjeve".

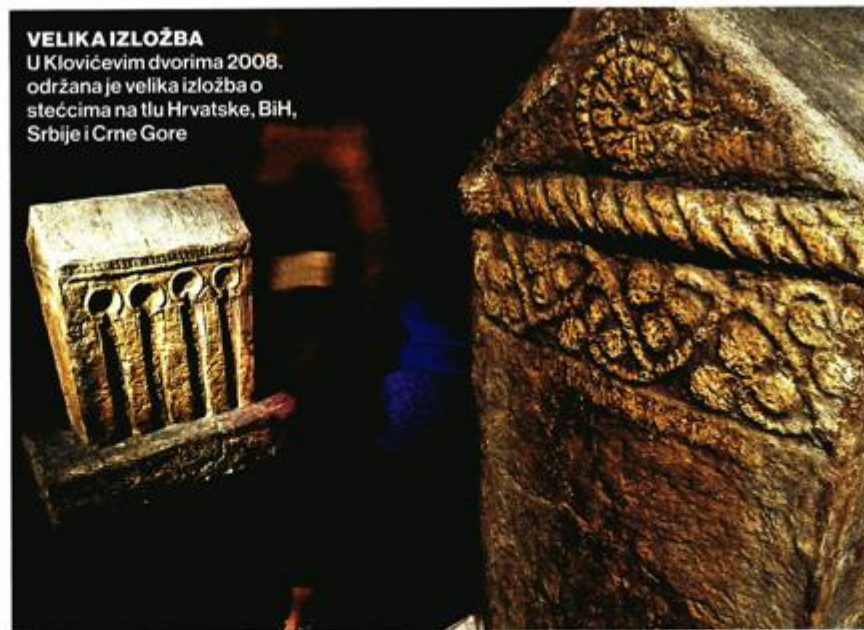
Pod stećcima su pokapani mrtvi i kod pravoslavaca i kod katolika i Crkve bosanske. Međutim, u modernoj historiografiji steći su tretirani kao siva zona, mjesto neodređenosti – dugo se raspravljalo jesu li to spomenici kršćanskih heretika, bogumila, ili su to poganske, plemenske nekropole na tlu pokrštenih naroda. Jedna od prvih teorija koja je odbačena u stručnoj javnosti, bila je teza o bogumilima – stečaka nema u svim područjima u kojima su djelovali bogumili, u Bugarskoj, Makedoniji ili kod francuskih katarata. Osim toga, bogumilstvo se ugasilo 1463., dok steći traju do 16. stoljeća.

200 GODINA Kontroverze oko stečaka postoje 200 godina, i često su se koristile u dnevnopolitičke svrhe, pa su tako dosad stečke kao ekskluzivnu nacionalnu baštinu sebi prisvajali i Bošnjaci i nacionalistički historiofagi u Hrvatskoj koji su ih isticali kao reprezentativna djela narodne umjetnosti Hrvata u dinarskim krajevima, dok su u srpskom nacionalističkom imaginariju steći ostavština pravoslavnih Srba.

No, stečke naprosto nije moguće ekskluzivirati. Kako stoji u zajedničkoj prijavi, "riječ je o zajedničkoj tradiciji i pripadnicima i pravoslavne i katoličke i islamske vjere (muslimani su prihvatili ovaj način pokapanja mrtvih u 15. stoljeću, dolaskom u regiju). Steći su, dakle, regionalna kulturna pojava, a ne tradicija koja pripada nekoj određenoj vjeri".

"Do danas je ostao misterij čiji su, no poznato je da su se ispod stečaka pokapali pripadnici svih vjera na ovim područjima", slaže se i naša sugovornica Jasminka Poklečki Stošić.

Jasminka Poklečki Stošić, danas ravnateljica Umjetničkog paviljo-

VELIKA IZLOŽBA
 U Klovičevim dvorima 2008. održana je velika izložba o stećcima na tlu Hrvatske, BiH, Srbije i Crne Gore

na, kao kustosica Klovičevih dvora 2008. godine priredila je izložbu o stećcima, nakon čega je, kako kaže, predložila tadašnjim ministrima kulture, prvo Boži Biškupiću pa Jasenu Mešiću, nominaciju: "Riječ je o jednoobraznoj kulturi, nije bilo smisla da se zemlje zasebno kandidiraju. Stečke svojataju u dnevnopolitičke svrhe, no na njih se ne smije gledati politički. Kad sam radila izložbu, uključila sam istraživanja i iz ostale tri zemlje, Du-

POKLEČKI
 Stečke svojataju u dnevnopolitičke svrhe, no na njih se ne smije gledati politički. Oni su regionalna kulturna pojava

ALDUK
 Posljednjih godina učinjeno je mnogo toga u pogledu restauracije stečaka

bravka Lovrenovića iz Bosne, Eminu Zečević iz Srbije i Željka Kalezića iz Crne Gore, u suprotnom izložba ne bi imala smisla", kaže. Vrijednost stečaka uspoređuje i s glavama s Uskršnjih otoka: "Ono što je mene potaknulo na izložbu, na kojoj sam radila niz godina, jest činjenica da smo slijepi pored zdravih očiju, imamo veliko blago koje ne vidimo. Uvijek ćemo vidjeti nešto vani, Pica-sa, Niku sa Samotrake, a ne ono što imamo samo mi, na teritoriju bivše Jugoslavije. Pogledajte samo kako Apoksiomen izaziva interes gdje god se pojavi, od Louvrea do British Museuma, sigurna sam da bi jednako bilo sa stećcima kada bi se krenulo u njihovu međunarodnu promociju."

Ivan Alduk, pročelnik Konzervatorskog odjela u Imotskom, koji se dugi niz godina bavi stećcima te je i surađivao, među ostalim, i na spomenutoj izložbi, kaže nam sljedeće: "Steći jesu plodno tlo za različite sive zone ili znanstveno-fantastične konstrukcije, ali ipak nisu toliko ne-

Za Listu svjetske baštine nominirano je 30 lokaliteta od kojih su dva u Hrvatskoj; Cista Velika, lokalitet Crljivica, te pokraj sela Dubravka u Konavlima

određeni ili zagonetni. Istina, o njima se slabo uči na katedrama za arheologiju ili povijest umjetnosti, no isto tako o stećcima postoji obilna i ozbiljna znanstvena literatura. Objašnjavati stečke različitim heretičkim sljedbama ili bogumilima je promašeno. Nažalost, kako to često biva s historiografijom 19. stoljeća - ona postaje podloga za legende, bajke i priče koje se i danas žilavo održavaju. A steći su ipak nešto složenija pojava koja sakuplja i veže ranije tradicije (antičke, ranosrednjovjekovne, možda čak i prapovijesne) s konkretnim prostorom i vremenom srednjeg vijeka."

OGROMAN POMAK Alduk, nadalje, objašnjava: "Činjenica je da se u proteklih nekoliko desetljeća (negdje od osamdesetih godina 20. stoljeća) u Hrvatskoj napravio ogroman pomak u istraživanju i objašnjenju stečaka. Često se spominje oko 70.000 sačuvanih stečaka sveukupno, no smatram da je brojka znatno veća."

Tu je i problem konzervacije, očuvanja ovih spomenika. Naime, u prijavi stoji kako se na 30 nominiranih lokacija steći mogu sačuvati in situ, i u dobrom su stanju. No, što s ostalima? Jasminka Poklečki Stošić, koja je s fotografom Damiirom Fabijanićem obilazila stečke povodom izložbe u Klovičevima, zapazila je, kaže, kako je stanje na terenu alarmantno.

Konzervator Ivan Alduk tumači: "U konzervaciji i restauraciji stečaka smo napravili korak naprijed. U posljednjih nekoliko godina radena su restauratorska istraživanja te dokumentacija, ali i konkretni restauratorski zahvati. Sve to dalo nam je i nove podatke o stanju stečaka kao i metode kojima možemo ublažiti njihovo propadanje. Ili ih u potpunosti zaustaviti. Hrvatski restau-

ratorski zavod te Umjetnička akademija u Splitu tj. studij konzervacije i restauracije su napravili značajne stvari."

Postoji teorija da su ispod stećaka pokapani Vlasi, što je prvo zagovarala Marian Wenzel, britanska povjesničarka umjetnosti koja je istraživala na ovim prostorima, a potom i Ante Milošević iz Muzeja arheoloških starina u Splitu. Miloševićeva je knjiga "Stećci i Vlasi" nastala na temelju istraživanja na cetinskim grobovima te antropološke analize skeletnih ostataka koja je pokazala kako pokapani ispod stećaka pripadaju dinarskom tipu.

Niti ova teorija nije do kraja prihvaćena.

Ivan Alduk tumači: "Što se tiče tzv. vlaške teorije o podrijetlu stećaka - ona se u konkretnom, arheološkom i materijalnom, smislu najviše približila odgovoru o pripadnosti stećaka određenoj 'etničkoj' zajednici i pokušala objasniti razvoj tih spomenika. Jer osim samog stećka kao nadgrobno spomenika uzela je u obzir i grob ili grobove ispod stećka, gdje se također događaju promjene u načinu pokopavanja, gradnji groba, prilozima u grobu itd. Dakle, promjene su se događale na više razina a njihovu pojavu možemo objasniti jedino doseljnjem novog stanovništva na određeno područje - Vlahe. Isto tako postoje stećci, npr. na Crljivici u Cisti Velikoj kod Imotskog, koji pripadaju obitelji Kustražić za koju iz pisanih izvora 15. stoljeća znamo da pripada među tzv. Cetinske Vlahe. Ipak, još uvijek mislim da se pod stećcima nisu pokapali samo i isključivo Vlasi te da su stećci s obzirom na svoju pojavnost izvršili i određeni utjecaj na pogrebne rituale ostalog stanovništva iako je sigurno da ih to stanovništvo nikada u potpunosti nije prihvatilo pa su njihova groblja često odvojena od onih sa stećcima."

Pod stećcima se pokapaju svi, bez obzira na etičku i vjersku pripadnost, svi oni koji si to mogu priuštiti, neki od njih pokopani su i na vlastitom imanju, a ne treba zaboraviti da tijekom čitavog srednjeg vijeka postoje i groblja koja nisu obilježena stećcima. O imovinskom statusu svjedoči i raspon između najneuglednijih grubo obrađenih ploča i bogato ukrašenih sanduka, odnosno tankih kamenih ploča i gorostasnih blokova, međutim i najkompleksniji stećci izrezbareni su od jednog komada kamena.

IZADARSKI FORUM Reljefi su socijalni ili religijski simboli, križevi, oružje, oruđe, mjesec i zvijezde, solarni motivi... Na temelju prikaza ljudskih figura moguće je rekonstruirati i odjeću koju su nosili u tom razdoblju.

Epitafe su bilježili dijaci, odnosno pisari, zabilješke o kraju ljudskog postojanja, prolasku vremena, životima pojedinaca. Natpisi su tipa: "A da su klete te ruke koje bi ovo priturile" ili "Tko li će uzeti da je proklet" - tumačilo se da se stećci ne smiju dirati. Bila bi urezana i kratka povijest života pokojnika. Primjerice, Viganj Milošević,

pokopan u Kočerinu kod Širokog brijega 1410., na nadgrobnom natpisu prepričava svoj život, kako je služio nizu bosanskih vladara.

Dubravko Lovrenović, autor knjige "Stećci" koju je kod nas izdala Naklada Ljevak, i jedan od autora koji su stećke prijavili UNESCO-u, uz izložbu u Klovićevim dvorima, tumači kako je riječ o natpisima koji sadrže vjerske formule, ilustriraju motiv junačke (viteške) smrti, daju informaciju o pokojniku, ponekad o rodbini i okolnostima njegove smrti veličajući ukop pokojnika na "plemenitoj baštini",

Stećci su dugo tretirani kao siva zona, raspravljalo se jesu li to spomenici heretika ili poganske, plemenske nekropole na tlu pokrštenih naroda

sadrže natpise s moralnom (vjerskom) porukom.

I ne manje važno, kako pak tumači književnik i novinar Ivan Lovrenović, stećci su "rađeni i postavljeni u vrlo sračunatoj međuzavisnosti od dnevne i sezonske sunčeve putanje, tako da često od trenutnog dnevnog osvjetljenja zavisu hoćemo li ostati zapanjeni pred silovitom ekspresivnošću ovih oblika, ili proći kraj njih i ne primijetivši na njegovim ploham

ništa osim lišajeva i stopljenosti s ambijentom". Što je fotografijama sjajno zabilježio Tošo Dabac.

